

ANDRZEJ WIERZBICKI

„Rosja dla Rosjan”.
*Nacjonalizm rosyjski i etnopolityka*Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR
Warszawa 2018, 410 s.

(Tadeusz Bodio)

ORCID: 0000-0001-8873-7434

SŁOWA KLUCZOWE:

Rosja, etnopolityka, etniczacja nacjonalizmu, rusocentryzm, rosjocentryzm

Dr hab. prof. UW Andrzej Wierzbicki od kilkunastu lat z pasją i konsekwencją bada przemiany etnopolityczne na przestrzeni poradzieckiej. W badaniach Autora dają się wyraźnie wyodrębnić etapy, poczynając od pierwszych prób konceptualizacji modeli polityki, jej siatki pojęciowej, metod badawczych, poprzez studia przypadków do zainicjowania dyskusji wokół wyodrębnienia etnopolityki jako subdyscypliny politologii. Bliższa znajomość tych etapów ujawnia zarówno dotychczasowy wkład Autora w rozwój danej dziedziny wiedzy, jak i motywy wyboru tematu oraz napisania recenzowanej pracy. Tym bardziej, że dotyczy ona „materii wrażliwej i delikatnej”, w praktyce nierzadko nasyconej treściami ideologicznymi i emocjami, półprawdami czy mitami, w końcu „materii”, w której

niekiedy trudno uchwytana jest granica między nauką a publicystyką, faktami historycznymi oraz ich falsyfikacją.

Prezentowane studium należy uznać za znaczące osiągnięcie badawcze¹. Stanowi ważny krok w rozpoznaniu procesów narodo- i państwowo-

¹ Prof. A. Wierzbicki jest m.in. autorem lub współautorem następujących monografii podejmujących zagadnienia etnopolityczne: *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, 489 s.; *Rosja. Etniczność i polityka* (Warszawa 2011, 339 s.); *Etniczność i narody w Europie i Azji Centralnej* (Warszawa 2014, 332 s.); *Mniejszość rosyjska w etnopolityce państw Europy Wschodniej i Azji Centralnej* (Warszawa 2016, 385 s., współautor A. Karolak-Michalska); *Polish-Belarusian Relations. Between a Common Past and the Future*, University of Warsaw 2018, 204 s.

twórczych występujących we współczesnej Rosji. Przy tym w odróżnieniu od uprzednich opracowań Autora, w których uwaga badawcza skupiona była na polityce rosyjskiej wobec mniejszości narodowych, niniejsze opracowanie ma służyć rzetelnemu wyjaśnieniu statusu Rosjan i ich roli w etnopolityce tego państwa. Docenić więc należy wybór tematu badawczego, bacząc na szczególne znaczenie etnopolityki we współczesnej Rosji, która – jak pisze A. Wierzbicki – jest uwikłana w dwie przeciwstawne tendencje. Jedna z nich wskazuje, że proces narodotwórczy Rosjan znajduje się w dynamicznej fazie, w przeszłości przerwany przez rewolucję październikową i zamrożony w ZSRR, z drugiej – jego przebieg ujawnia brak dostatecznego poziomu upodmiotowienia politycznego Rosjan we własnym państwie. Jest to jedna z ważniejszych przyczyn zyskującej na popularności idei „Rosja dla Rosjan”, która ma pełnić funkcje kompensacyjne i konsolidacyjne.

Recenzowana praca jest obszerna. Na jej bibliografię składa się kilkaset różnego typu opracowań. Dominują prace obcojęzyczne, w tym wydane w języku rosyjskim, angielskim i niemieckim. Warto dodać, że znaczna część materiałów źródłowych została pozyskana w trakcie wyjazdów studyjnych do zagranicznych ośrodków naukowych. Ich analiza wskazuje, że praca ze źródłami okazała się efektywna. Świadczy o tym dobór literatury, sposób jej selekcji i wykorzystania, a także ostateczne rezultaty przeprowadzonych badań.

Zakres problemowy, układ treści i logika wywodu zawartego w roz-

prawie odzwierciedlają przyjętą przez Autora koncepcję badawczą. Konstrukcja narracji ogniskuje się wokół swoistej triady – „Rosja dla Rosjan” – nacjonalizm rosyjski – etnopolityka/polityka narodowościowa”. Innymi słowy, A. Wierzbicki próbuje zbadać, czy rzeczywiście dążono do tego, aby nadać Rosjanom uprzywilejowany, dominujący status prawno-polityczny w państwie, które tworzy niezwykle bogata i złożona mozaika narodowościowo-etniczna.

Strukturę pracy stanowią trzy części, zakończenie, wykaz tabel, indeks osób i bogata bibliografia. Każda z trzech części składa się z dwóch rozdziałów o konstrukcji zbliżonej do „lustrzanej”, co czyni ją spójną i logiczną. Dany zabieg metodologiczny sprzyjał budowie narracji oraz wykorzystaniu metody komparatystycznej w analizie uzyskanych danych. Warto podkreślić, że nie był to łatwy zabieg metodologiczny, bacząc na fakt, że każdy z badanych organizmów państwowych cechuje się niepowtarzalną specyfiką.

Założenia koncepcyjne badań zostały przedstawione we *Wprowadzeniu* do pracy. A. Wierzbicki wskazuje na ich cele, zadania, formułuje pytania badawcze i hipotezę zakładającą, że „etniczacja nacjonalizmu rosyjskiego wzmacnia rusocentryzm w założeniach etnopolityki (polityki narodowościowej), ponieważ podkreśla jednoczącą i pierwszoplanową rolę etnosu rosyjskiego, jego kultury i języka w kształtowaniu wieloetnicznej wspólnoty narodowej” (s. 29–30).

Poszukuje także adekwatnych instrumentów i narzędzi pozwalających

na weryfikację hipotezy. Badania osadza na paradygmatach polityzacji etniczności, historyzmu, kulturowo-tożsamościowym i socjologicznym, które opisuje. Docenić należy także rozważania nad metodami badawczymi oraz ich adaptację na potrzeby rozprawy. Choć tu wydaje się, że Autor mógłby skorzystać także z wielu innych metod, które stosuje z powodzeniem w uprzednio wydanych monografiach. Za cenne i inspirujące należy uznać rozważania poświęcone siatce pojęciowo-terminologicznej (polityka narodowościowa, etnos, nacja, naród, państwo narodowe, nacjonalizm i jego typy, etniczacja nacjonalizmu, rusocentryzm, rosjocentryzm, korenizacja i in.), która jest niestabilizowana znaczeniowo i na ogół budzi kontrowersje w badaniach etnopolitycznych. Zwraca także uwagę interesująca analiza i ocena stanu badań przedmiotowych w literaturze światowej. Rozważania zawarte w tej części pracy ujawniają kompetencje metodologiczne i aspiracje badawcze Autora zmierzające do oryginalnego rozwiązania problemu naukowego.

W pracy została przyjęta strategia badawcza zakładająca chronologiczno-problemową konstrukcję narracji. Jej część pierwsza poświęcona jest roli i pozycji Rosjan w polityce narodowościowej Imperium Rosyjskiego. Badana jest historia etniczna Imperium, potencjał demograficzny, a także polityka narodowościowa, procesy jej konceptualizacji i instytucjonalizacji, w tym koncepcje narodu rosyjskiego i rusyfikacji.

Część druga traktuje o polityce narodowościowej ZSRR. Został w niej

nakreślony komplementarny obraz etnopolityki państwa związkowego ze szczególnym naciskiem na ujawnienie specyfiki procesów rusyfikacji demograficznej, polityki językowej i asymilacyjnej, korenizacji, sowietyzacji i nacjonalizmu rosyjskiego.

Część trzecia zawiera analizę etnopolityki Federacji Rosyjskiej. W części tej analizowana jest rola i status etnicznych Rosjan m.in. na tle uwarunkowań polityki narodowościowej, koncepcji narodu rosyjskiego oraz założeń współczesnych strategii etnopolitycznych. W tej części pracy zwracają uwagę m.in. rozważania nad ewolucją etnopolityki, jej poszczególnymi etapami w kontekście specyfiki federalizmu rosyjskiego i „nowym nacjonalizmem rosyjskim”, który – jak zauważa Autor – w wielu wymiarach zorientowany jest na wartości cywilizacji zachodniej.

O oryginalnym charakterze wywoodu badawczego świadczy m.in. próba zestawienia i porównania trzech epok, a właściwie trzech rosyjskich organizmów państwowych – Imperium Rosyjskiego, Związku Radzieckiego i Federacji Rosyjskiej. Porównanie to – jak podkreśla A. Wierzbicki – ma pomóc zrozumieć, w jakim stopniu hasło „Rosja dla Rosjan” było obecne w doktrynie nacjonalizmu rosyjskiego – począwszy do XIX wieku, poprzez epokę ZSRR, do czasów współczesnych (s. 13).

Bliższa analiza poszczególnych części monografii oraz wnioski zawarte w zakończeniu pozwalają na sformułowanie konkluzji, że Autor z powodzeniem zrealizował zamysł badawczy. Sygnalizowane porównanie trzech

epok ujawnia mechanizmy trwałości, ciągłości i zmiany, a także w końcu zależności i paradoksy w polityce narodowościowej Rosji. Niektóre fragmenty rozprawy podejmują mało znane i nieznanne problemy etnopolityczne związane ze statusem Rosjan w wielonarodowościowym państwie federalnym. Docenić także należy próbę krytycznej oceny dotychczasowych interpretacji statusu Rosjan w etnopolityce państwa oraz wnikliwość analityczną w dążeniu do weryfikacji głównej hipotezy badawczej rozprawy.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że etniczacja nacjonalizmu rosyjskiego wzmacnia rusocentryzm w polityce narodowościowej. W ocenie A. Wierzbickiego etniczacja ta nie musi oznaczać dążenia do budowy rosyjskiego państwa narodowego, uprzywilejowanego statusu narodowości rosyjskiej, a tym bardziej realizacji idei „Rosja dla Rosjan”. Prawdliwość ta odnosi się w równym stopniu do różnych etapów rozwoju państwowości rosyjskiej (Imperium Rosyjskie, ZSRR, Federacja Rosyjska) (s. 407).

Z diagnozy Autora także wynika, że w etnopolityce Federacji Rosyjskiej przeplatają się dwie tendencje – do rusocentryzmu i rosjocentryzmu. Tendencje te zarazem konkurują ze sobą i przenikają się wzajemnie. Przybierając różne maski i kostiumy, są nierzadko wykorzystywane instrumentalnie przez elity polityczne na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym w toczącej się grze politycznej. Wprawdzie w ostatnich latach dają się zauważyć dążenia do łączenia rusocentryzmu z rosjocentryzmem, to jednak wybór między

ruso- i rosjocentryzmem pozostaje największym wyzwaniem etnopolityki rosyjskiej (s. 411). Ujawnia to chociażby trwająca i wzbudzająca emocje w Rosji dyskusja nad nowelizacją strategii polityki narodowościowej zatwierdzonej na lata 2012–2025. Z analizy jej przebiegu w mediach wynika, że strategia ta ma być zmieniona jeszcze w 2018 roku. Mają się w niej po raz pierwszy pojawić się m.in. pojęcia takie jak: „państwo-cywilizacja”, „cywilizacyjny kod kulturowy”, „państwo-wotwórcza rola etnicznych Rosjan” (stanowiących ok. 80% ludności FR) i inne precyzujące status ostatnich. Nie brakuje także postulatów nowelizacji konstytucji, wniesienia do niej zapisu o szczególnej roli Rosjan etnicznych w państwie, ochrony nie tylko małych narodów tytularnych, lecz wszystkich narodów tytularnych.

Wiele wywodów zawartych w pracy ma charakter polemiczny, rodzi wątpliwości, krytyczne uwagi i pytania, prowokuje do dyskusji na tle innych konkurencyjnych ujęć i orientacji badawczych. Świadczy to, że monografia dobrze wpisuje się w sygnalizowaną debatę nad etnopolityką rosyjską.

Debatcie tej nierzadko towarzyszą napięcia i konflikty polityczne występujące w polietnicznych republikach Kaukazu Północnego i innych regionach. Ich bliższa analiza wskazuje m.in., że w ostatnich latach przy nieco słabnących tendencjach etnokratycznych w republikach polietnicznych wzrasta fala ksenofobii i nacjonalizmu wśród etnicznych Rosjan. Warto w tym miejscu odnotować, że z badań Centrum Analitycznego Lewady

wynika, że apogeum poparcia dla hasła „Rosja dla Rosjan” miało miejsce w 2013 roku (2/3 badanych); w latach 2014–2016 utrzymywało się na poziomie ponad 50% (s. 339). Według danych Centrum z 2018 roku wynika kolejny wzrost poparcia dla hasła „Rosja dla Rosjan”, w tym wzrost ksenofobii wobec emigrantów z sąsiednich państw.

Nie budzi istotnych zastrzeżeń strona formalna pracy. Uwidacznia się dbałość o styl narracji. Tym niemniej praca zyskałaby, gdyby w niektórych jej fragmentach zwrócono większą uwagę na kondensację wyводу badawczego.

Konkludując, praca podejmuje problemy fundamentalne dla Rosji, wręcz o znaczeniu egzystencjalnym dla funkcjonowania tego państwa. Jest dziełem oryginalnym, wnoszącym „wartość dodaną” do rozwoju badań etnopolitycznych. Docenić także należy walory dydaktyczne – z powodzeniem może być wykorzystana przez studentów politologii oraz innych kierunków studiów.

STRESZCZENIE

Autor recenzowanej książki koncentruje uwagę na określeniu statusu etnicznych Rosjan i ich roli w państwie. Podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu hasło „Rosja dla Rosjan” było

obecne w doktrynie nacjonalizmu rosyjskiego – od XIX wieku do czasów współczesnych. Monografia stanowi znaczący krok ku rozpoznaniu procesów narodowo i państwowotwórczych w Rosji. Ujawnia m.in. mechanizmy trwałości, ciągłości i zmiany, a także zależności i paradoksy w polityce narodowościowej.

Tadeusz Bodio

ANDRZEJ WIERZBICKI,
“RUSSIA FOR RUSSIANS”.
RUSSIAN NATIONALISM
AND ETHNOPOLITICS

The author focuses on determining the status of ethnic Russians and their role in the state. He attempts to answer the question to what extent the ‘Russia for Russians’ slogan was present in the doctrine of Russian nationalism, from the 11th century to the present day. The monograph is a significant step in the recognition of national and state-building processes in Russia. It reveals, among others mechanisms of durability, continuity, and change, as well as dependencies and paradoxes in national policy.

KEY WORDS: *Russia, ethnopolitics, ethnicization of nationalism, Russo-centrism, Russian-centrism*